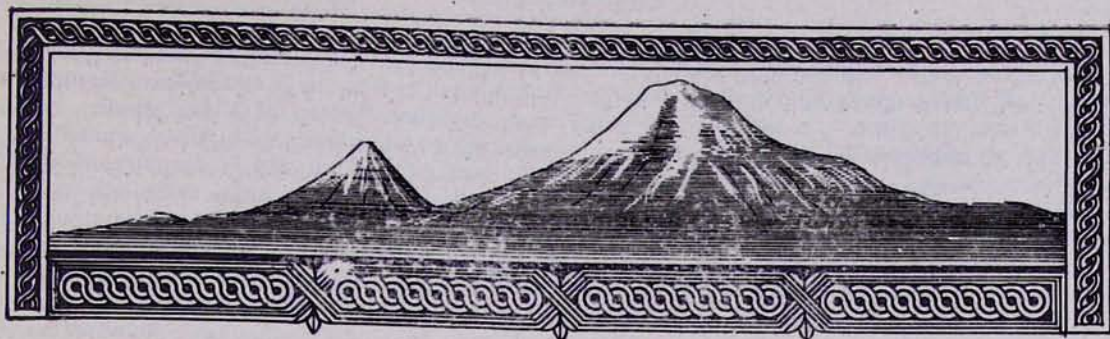

ՖՐԵԴԵՐԻԿ ՄԱԿԼԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ԻՍԼԱՆԴԻԱՆ

Հայկական սփյուռքին նվիրված ամբողջական մի աշխատանքի մատենագրությունը կազմելիս Արի Գիտուն հոգևորականի «Իսլանդացիների գրքում» (Livre des Islandais) հանդիպեցի չափազանց հետաքրքիր մի դրվագի. ես այն բառացի մեջ եմ բերում՝ «Ահավասիկ, համաձայն Տեյտի տեղեկությունների այն օտարերկրացի եպիսկոպոսների անունները, որոնք եկել են Իսլանդիա... Իսլանդիա եկան նաև հինգ ուրիշներ, որոնք իրենց եպիսկոպոսներ էին ներկայացնում Արնոլֆ և Գոդշալկ և երեք հայեր՝ Պետրոս, Աբրահամ և Ստեփանոս (Ստեփանոս)»¹:

Այս դրվագին կցված էր հրատարակչի հետևյալ ծանոթագրությունները՝ «Այս եպիսկոպոսները ոչ այլ ոք էին, քան քարոզիչներ, որոնց առաջ հատուկ խնդիր էր դրված քարոզել քրիստոնեությունը ու հեթանոսներին դարձի բերել: Նրանցից շատերը, ու մասնավորապես հինգ վերջինները, ունեին արկածախնդրական կողմեր և

լուրջ տիպանություններ պատճառեցին Իսլեյֆ եպիսկոպոսին այն աստիճան, որ Բրեմի Ադալբերտ արքեպիսկոպոսը անհրաժեշտ համարեց հրապարակորեն հրաժարվել նրանցից մի նամակում, որ նա առաքեց Իսլանդիա» (St'u Hingraaka, էջ 3; K. M. urer Die Beckehrung des norvegische Stammes...II, էջ 58 և հետ.)²:

Արդյո՞ք գործ ունենք այստեղ մի առասպելի, թե պատմական մի տվյալի հետ: Մի հայագետ, որին ես հայտնեցի այն մասին, ինձ պարզապես ասաց, թե աչք է ծակում պատմվածքի առասպելական բնույթը ու կարիք չկա շարունակել հետազոտությունը:

Իսկ ես, ընդհակառակն, մտածում էի, որ արժեք փորձել՝ կատարել որոշ պրպտումներ և օգտվեցի Կուպենհագենում կատարած իմ այցելությունից (օգոստոս 1922) առաջին մի հետախուզություն կատարելու:

Նշանավոր գիտնական, Կուպենհագենի Արքայական գրադարանի դիրեկտոր Մ. Հ. Լանգեն ինձ ծանոթացրեց նույն գրադարանի աշխատակից, իսլանդական գրականության մասնագետ, իսլանդացի Մ. Սիգֆուր Բլոնդալի հետ: Մեծ հմտությամբ, որի համար ես խորապես շնորհակալ եմ, Մ. Սիգֆուր Բլոնդալը ձգտեց ղեկավարել իսլանդական մատենագրության մեջ ուղի դրած սկսնակի իմ առաջին քայլերը և ահավասիկ

¹ Le livre des Islandais, du prêtre Ari le savant radu't de l'ancien Islandais, précédé d'une étude sur la vie et les oeuvres d'Ari, et accompagné d'une commentaire par Félix Wagner... (Bruxelles Offices de publicité et Société belge de librairie 75'5, in 8°, p. 76—77 (Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l'Université de Liège, fasc IV).

² Cf. Le livre des Islandais... p. 77, note 119.

խնդրոտ առարկա հանդիսացող ու մեզ հետաքրքրող հարցի շուրջ մեր ձեռք բերած դրական արդյունքները:

I.—Ֆրոդի³ գիտնական անվանված Արի Տորգիլսոնը ծնվել է 1067 ու մահացել 1118 թվականին: Նա Իսլանդիայի առաջին պատմիչն էր, և պատմությունը գետնոված է *Íslendinga sök* (Իսլանդացիների գիրք) աշխատության մեջ: Իր պատմության ութերորդ գլխում նա տառացիորեն գրում է. «Եվս հինգ ուրիշներ եկան այստեղ, ասելով, որ իրենք եպիսկոպոսներ են. դրանք են՝ Արնոլֆ և Գոդշալվը և երեք հայեր՝ Պետրոս, Աբրահամ և Ստեֆանոս»: Բնագրում նշված է *Էրմսկիր* (*ermiskir*), որը իսլանդերեն նշանակում է հայ: Իմանալով XI—XII դարերի իսլանդերենը, ամենևին էլ կասկածի տակ չի կարելի վերցնել Արիի պատմական այս վկայությունը:

II.—Ոչ պակաս կարևոր ու պատմական մի երկրորդ վկայությունն էլ Գրադասի ընձեռածն է (*W. Winsen*-ի հրատ., Կոպենհագեն, 1852, հատ. 1-ին, էջ 22): Իսլանդական հանրապետության այս ընդհանուր օրենսգիրքը, որ թվարկվում է XII դարից և սակայն առավելապես վերաբերվում է XI դարին, պարունակում է կարևոր եկեղեցական-քրիստոնեական օրենքներ: Այնտեղ տառացիորեն հանդիպում ենք հետևյալ տողերի. «Եթե այս երկրամաս գան լատիներեն չիմացող եպիսկոպոսներ, լինեն նրանք հայեր թե հույներ, ցանկացողին թույլատրվում է ներկա լինել նրանց պաշտոնական եկեղեցական արարողություններին: Արգելված է դրվատել նրանց եկեղեցական ծեսերը կամ օգտվել նրանց նվիրագործված սպասքներից: Եթե որևէ մեկը օրհնել տա մի եկեղեցի կամ մկրտել տա երեխայի լատիներեն չիմացող մի եպիսկոպոսի, 3 մարկ տուգանք պիտի վճարի իր օրինական եպիսկոպոսին, որը կստանա նաև օծման վճարը: Եթե լատիներեն չիմացող մի եպիսկոպոս օրհնել է մի եկեղեցի կամ մկրտել մի երեխա, եկեղեցին նորից պիտի օրհնվի և երեխան նորից մկրտվի, կարծեք ոչինչ չէր եղել»:

III.—Երրորդ վավերագիրը, որին մնում է դիմել, դա հունգարական է, որի մասին հիշատակվեց վերևում, բացարձակապես հավաստի է ու թվարկվում է մոտավորապես XII դարից⁴: Իսլեյֆ⁴ եպիսկոպոսի ծա-

մանակ, ապավանդված է այնտեղ, օտարերկրացի եպիսկոպոսներ եկան Իսլանդիա: Նրանց ուսմունքը շատ կետերում նվազ խիստ էր, բան Իսլեյֆ եպիսկոպոսինը: Այդ պատճառով, նրանք դարձան ավելի ծողովողական վատ վարքի տեր մարդկանց մոտ, այն աստիճան, որ արքեպիսկոպոս Ադալբերտը ստիպված եղավ Իսլանդիա կոնդակներ ուղարկել՝ արգելելով որևէ մեկին որևէ ծառայություն ստանալ այս մարդկանցից, ավելացնելով, որ այս մարդկանցից շատերը եկեղեցուց բանադրված են և Իսլանդիա են եկել առանց իր թույլտվության:

IV.—Որպեսզի մի քիչ ավելի ընդլայնվի մեր ուսումնասիրության տեսադաշտը, դիմեցինք ընդհանուր պատմության ու հայտնաբերեցինք ևս մի անհերքելի ապացույց այն մասին, որ բյուզանդացիներ ու հայեր XI—XII դարերում եկել են Եվրոպայի հյուսիսի երկրները:

Նորվեգացի գիտնական Գուստավ Շտորմը⁵ մի կարևոր հոդված նվիրեց Հարալդ Դաժանի (1011—1066 թթ.) և այն այցելության մասին, որ կատարեց այս թագավորը Կոստանդնուպոլսում, որպես վարանգյանների ու արքայական կորպուսի գլխավորականների առաջնորդ 1031—1041 թվականներին: Ծնորհիվ 1881 թվականին Մոսկվայի Սինոդի գրադարանում հայտնաբերված Կեկավմենոսի Ստրատեգիկոնի, Գուստավ Շտորմը կարողացավ բացահայտել Հարալդի կյանքին վերաբերող նոր ու կարևոր տեղեկություններ:

Կեկավմենոսը, իրոք, մեզ հաղորդում է, որ Նորվեգիայի գահին բազմելուց հետո, Հարալդ Դաժանը շարունակեց բարեկամական հարաբերություններ պահպանել Բյուզանդական պալատի հետ: Հարալդը գնալով ավելի ու ավելի փնտրեց Բյուզանդիայի դաշինքը: Նրա եղբորորդին Մագնուս Բարին, որը միաժամանակ իր փոխանորդն ու կոլեգան էր իր իշխանության առաջին տարիներին, առանց այլևայության ճանաչել էր Բրենմի արքեպիսկոպոսին, որպես Հյուսիսի թեմի հովվապետ: Սակայն, երբ Սվենսը, Դանիայի թագավորը, և այն ժամանակվա Նորվեգիայի ախտյանը, գալով ավելի մոտեցավ Ադալբերտին, Հարալդը հասկացավ, որ իր նորվեգական թագավորության բաժանումը Բրենմի հետ դառնում է քաղաքական անհրաժեշտություն:

Իր թագավորության սկզբում, Հարալդը

³ Hungraaka, Hiskupa Sagur-ի մեջ I, էջ 62—63 (Copenhagen, 1858).

⁴ Իսլեյֆը, Իսլանդիայի առաջին եպիսկոպոսը, ծնվել է 1006 թ., եպիսկոպոս օծվեց 1056 թ. ու մահացավ 1080 թ.:

⁵ Harald Haatdrante og Valingette Norsk-ի մեջ, Historisk Tidsskrift, 2, Racke, Bd. I, 1881, հատկապես 373—374 էջերը և ընդհանրապես, էջ 351—386:

Հոռմում, հոռմեական եկեղեցու կողմից, օծված եպիսկոպոսներ պահանջեց: Սակայն այս նոր եպիսկոպոսները, երբ հասան իրենց թեմերը, արքեպիսկոպոս Ադաբերտի հրամանով ձերբակալվեցին, քանի որ նա Հոռմից հրաման ուներ այն մասին, որ Նորվեգիայի եկեղեցին դառնալու է Բրեմի ենթակա: Նման իրադրության առաջ, Հարալդը իր եպիսկոպոսներին օծել տվեց Անգլիայում և Ֆրանսիայում: Ադաբերտի առաքյալներին, որոնք հիշեցնում էին Հարալդին Բրեմի հանդեպ ունեցած իր պարտականությունների մասին, Հարալդը բյուզանդական կայսրերի օրինակով պատասխանեց. «Ես Նորվեգիայում ուրիշ ոչ մի արքեպիսկոպոս չեմ ճանաչում բացի ինձանից՝ Հարալդից»:

Այսպիսով՝ Հարալդը բացահայտորեն կատարում էր անհնազանդության արարք Բրեմի արքեպիսկոպոսության ու հոռմեական եկեղեցու նկատմամբ:

Այս փաստը հաստատվում է նաև Ալեքսանդր II Պապի (1062 թ.) մի նամակով, որ նա կշտամբում է Հարալդին այն բանում, որ բացի Անգլիայում և Ֆրանսիայում օծված եպիսկոպոսների, նա իր տրամադրության տակ ունի չօծվածներ, այսինքն՝ նրանք, որոնք չեն օծված համաձայն հոռմեական եկեղեցու օրենքների ու ծիսակատարության:

Եվ անշուշտ, հասկանալի է, որ Պապի նամակին անմիջապես հաջորդում են վերոհիշյալ տողերը, այսինքն՝ երեք հայ եպիսկոպոսներ եկան Իսլանդիա ու ծավալեցին իրենց քարոզչական գործունեությունը:

Հենվելով Պ. Ա. Մանիսի արտահայտած մի կարծիքին (Det. Nerske, Folks Historiae, II, 116), Ա. Դ. Յորգենսենը զարգացնում էր այն տեսությունը, թե Հարալդը շտապելով Արևելքում գտնել եկեղեցական օգնություն և ցանկանալով հարվածել Բրեմին ու Հոռմի հեղինակությանը, հաղորդակցության մեջ մտավ Հայաստանից եկող ալլադավան (hétérodoxe) շարժումների հետ⁶:

Ն. Գ. Ծոորսը (նշ. աշխ.) ամենևին այս կարծիքին չէ, նա ենթադրում է, որ խնդրառարկա հանդիսացող եպիսկոպոսները իրականության մեջ հույներ, այսինքն՝ բյուզանդացիներ էին, և որ Իսլանդիայի կաթոլիկ եկեղեցականները «էրմսկիր» (հայ) բառի տակ ցանկացել են ընդգծել Արևելքից եկած ալլադավաններին:

Ըստ ինձ, բանն հնարավոր է: Սակայն չի կարելի զանց առնել Գրագասի վկայության

պատմական արժեքը, որը հիշատակում է հայ և հույն եպիսկոպոսների մասին, որոնք չգիտեին լատիներեն:

Մյուս կողմից մեր տեսադաշտում եղած ժամանակաշրջանում, սկանդինավյան ժողովուրդները վաղուց չէ, որ դեռևս պաշտոնապես քրիստոնյաներ չէին: Միայն լուրջ փորձեր այս ուղղությամբ կատարվեցին IX դարում: Կնուտը 1014—1035 թվականներին ավարտեց դանիացիների դարձր քրիստոնեություն և ենթարկեց իր եկեղեցին Հոռմի առաքելական Աթոռին⁷: Ինչ վերաբերում է Նորվեգիային, ապա նրա եկեղեցին վերջնականապես կազմակերպվեց միայն սուրբ Օլաֆի կողմից, որն սպանվեց հեթանոսների ձեռքով 1033 թվականին⁸: Եվ Նորվեգիայից է, որ քրիստոնեությունը մուտք գործեց Իսլանդիա:

Ամենևին չի կարելի մոռանալ և այն, որ Եվրոպայի հյուսիս-արևմուտքի ժողովուրդներին ներկայացված քրիստոնեությունը Հարալդ Դաժանի ժամանակ իրենից չէր ներկայացնում ինչ-որ կատարելագործված ձույլ մի վարդապետություն: XI—XII դարերում ալբիգոյցիները տարածված էին Բոսնիայում, Լոմբարդիայում, Գալիայի հարավում: Ալբիգոյցիների շարժումը, ինչպես ցույց է տալիս պատմությունը, սերտորեն առնչվում էր Բուլղարիայի Բոգոմիլների և Հայաստանի Պավլիկյանների հետ: Պավլիկյաններն էլ, իրենց հերթին, փոխարինվեցին թոնդրակեցիներով, որոնց ծաղկման շրջանը ընկնում է XI—XIII դարերում: Սակայն բոլոր Պավլիկյանները չեն, որ ոչնչացվեցին երանելի Թեոդորայի⁹ ջերմեռանդ կատարությունից: Եթե նրանցից շատերը բյուզանդական ինկվիզիցիայից խուսափելու համար նետվեցին իսլամի գիրկը, ապա ուրիշներ, անշուշտ, անցան Եվրոպա և տարածեցին իրենց ուսմունքը:

Սուսնց գործը հասցնելու ենթադրության, որ քրիստոնեությունը քարոզելու նպատակով Իսլանդիա եկած երեք հայ եպիսկոպոսները Պավլիկյաններ էին կամ Թոնդրակեցիներ, բավական էր, որ նրանք հայ դավանանքի պատկանող հոգևորականներ էին, որպեսզի Բրեմի արքեպիսկոպոսի աշ-

⁷ Sten Charles Schmidt, Précis de l'histoire de l'Eglise d'Occident pendant le moyen âge, Paris, 1885, in 8°, էջ 78—80:

⁸ Charles Schmidt, նշվ. աշխ., էջ 80, խոսքն այստեղ վերաբերում է Նորվեգիայի թագավոր Օլաֆ II-ի մասին, որն հայտնի էր նաև Օլաֆ Մեծ անունով:

⁹ Charles Diehl, Figures byzantines... Paris, 1906, 2e édition, էջ 116:

⁶ A. O. Jørgensen, Den nordischen Grundtegre, Copenhagen, 1874—1878, II, էջ 690—695:

քին երևային որպես հերետիկոսներ: Այս հանգամանքը, սակայն չէր խրտնեցնում Նորվեգիայի թագավոր Հարալդ Դաժանին, որը Բյուզանդիայի հետ իր բարեկամական հարաբերություններով հասկացնել էր տալիս, թե ինքը չի ենթարկվելու ոչ հռոմեական եկեղեցուն, ոչ էլ Եվրոպայի հյուսիս-

-արևմուտքում նրա պաշտոնական ներկայացուցչին:

F. Macler, Arménie et Islande (Revue de l'histoire des religions, 1923, LXXLVII, pp. 216—241).

Ֆրանսերենից հայերենի թարգմանեց Մ. Զուլպյանը:

